

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.24>**Стрижеус Д. А.,**

аспірант

Львівського університету бізнесу та права

ORCID: 0009-0004-2595-2400

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ
СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ****CONSTITUTIONAL-LEGAL AND THEORETICAL ISSUES
OF JUDICIAL PROTECTION OF CIVIL RIGHTS**

У статті розглядаються теоретико-правові, конституційно-правові, цивільно-правові та цивільно-процесуальні питання судового захисту прав. Основою підходу до проблеми визначено положення Конституції України, ч. 2 ст. 55 якої гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а у ч. 4 ст. 55 закріплюється право кожного після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Ці положення деталізуються у ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України, підкріплюються ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Право на судовий захист розглядається у широкому (як відображення відносин між суспільством та державною) та вузькому (пов'язується безпосередньо з обов'язковим моментом звернення до суду) розуміннях. право на судовий захист за одним з підходів розуміється як конституційне матеріальне право, зважаючи на закріплення його у статті 55 Конституції України.

Право на судовий захист розуміється як конституційне матеріальне право, зважаючи на закріплення його у статті 55 Конституції України, і як галузеве процесуальне право, механізм реалізації якого врегульовано саме нормами процесуального законодавства.

Автор звертає увагу на множинність дефініцій, що стосуються судового захисту прав, зокрема: «право на судовий захист», «право на звернення до суду за захистом», «право на пред'явлення позову», «право на суд», «право на доступ до суду».

У статті проаналізовано погляди вчених щодо кожної із зазначених дефініцій, надано власні висновки, у тому числі і щодо співвідношення цих термінів. На підставі дослідження зроблено висновок, що судовий захист цивільних прав реалізується через способи захисту, тобто матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспоруванних) прав і вплив на порушника, стверджується, що визначені законодавством формальні вимоги щодо судового захисту прав є також і гарантіями реалізації прав та створюють необхідні основи забезпечення правового порядку та стабільності суспільного життя.

Ключові слова: *право на судовий захист, право на звернення до суду за захистом, право на пред'явлення позову, право на суд, право на доступ до суду, конституційні основи судового захисту прав.*

The article deals with theoretical-legal, constitutional-legal, civil-law and civil-procedural issues of judicial protection of rights. The basis of the approach to the problem is determined by the provisions of the Constitution of Ukraine, Part 2 of Art. 55 of which guarantees everyone the right to appeal in court decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, officials and officers, and in part 4 of Art. 55 establishes the right of everyone, after using all national means of legal protection, to apply for the protection of their rights and freedoms to the relevant international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant. These provisions are detailed in Art. 4 of the Civil Procedure Code of Ukraine, reinforced by Part 1 of Art. 6 of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The right to judicial protection is considered in a broad (as a reflection of the relationship between society and the state) and narrow (it is directly related to the mandatory moment of going to court) understandings. the right to judicial protection according to one of the approaches is understood as a constitutional material right, taking into account its enshrining in Article 55 of the Constitution of Ukraine.

The right to judicial protection is understood as a constitutional substantive right, taking into account its enshrining in Article 55 of the Constitution of Ukraine, and as a sectoral procedural right, the implementation mechanism of which is regulated precisely by the norms of procedural legislation.

The author draws attention to the multiplicity of definitions related to judicial protection of rights, in particular: “right to judicial protection”, “right to apply to court for protection”, “right to file a lawsuit”, “right to court”, “right to access to court”.

The article analyzes the views of scientists regarding each of the mentioned definitions, provides its own conclusions, including regarding the relationship between these terms. On the basis of the research, it was concluded that judicial protection of civil rights is implemented through methods of protection, i.e. material and legal measures of a coercive nature, with the help of which restoration (recognition) of violated (disputed) rights is carried out and influence on the violator, it is claimed that the formal requirements defined by legislation regarding judicial protection of rights are also guarantees of the realization of rights and create the necessary foundations for ensuring the legal order and stability of social life.

Key words: *the right to judicial protection, the right to appeal to the court for protection, the right to file a lawsuit, the right to a court, the right to access the court, constitutional foundations of judicial protection of rights.*

Судовий порядок є найбільш поширеним поширеною формою захисту суб'єктивних цивільних прав, можливість якого передбачена безпосередньо Конституцією України. Зокрема, у ч. 2 ст. 55 Конституції України визначено, що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб», а у ч. 4 ст. 55 Конституції України – «кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [1].

З цього приводу в офіційному тлумаченні ч. 1 ст. 55 Конституції України Конституційний суд України постановив, що «кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод» [2].

У свою чергу, положення конституційних норм деталізуються у ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України), яка закріплює, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів», а також, що «відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною». Завданням же цивільного судочинства є «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держав» [3].

Крім того, право на справедливий суд передбачено ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка ратифікована нашою державною, а також Україною визнана юрисдикція Європейського суду

з прав людини відповідно до положень ст. 46 зазначеної конвенції [4].

Слід зазначити, що в юридичній літературі мають місце декілька дефініцій, що стосуються судового захисту цивільних прав, зокрема: «право на судовий захист», «право на звернення до суду за захистом», «право на пред'явлення позову», «право на суд», «право на доступ до суду» тощо [5, с. 146; 6, с. 48].

Варто розглянути кожен із зазначених дефініцій окремо:

Право на судовий захист, по-перше, визначається у широкому (як відображення відносин між суспільством та державною) та вузькому (пов'язується безпосередньо з обов'язковим моментом звернення до суду) розуміннях. У юридичній літературі знаходимо визначення змісту права на судовий захист як сукупності правомочностей особи вимагати від держави наділення її право- та дієздатністю, прийняття і сталого вдосконалення цивільного процесуального законодавства, а також створення системи судових органів, де особа, власне, може реалізувати це своє право. Або ж право на судовий захист як тлумачиться як забезпечена законом можливість користуватися правосуддям. Ю. І. Полюк визначає право на судовий захист як «систему юридичних гарантій, які забезпечують звернення до судових органів у разі порушення, невизнання чи оспорювання прав, свобод та законних інтересів особи, що конкретизується в матеріальних галузях права» [7, с. 101, 102]. У вузькому розумінні право на судовий захист розглядається багатьма вченими або як право на звернення до суду за захистом, або як право на отримання власне захисту. Вважаємо, що широкий підхід до розуміння права на судовий захист дозволяє більш повною мірою охопити його зміст, на відміну від вузького, який сфокусований лише на певні його прояви.

По-друге, право на судовий захист за одним з підходів розуміється як конституційне матеріальне право, зважаючи на закріплення його у статті 55 Конституції України [8, с. 221–222]. Прихильники іншого підходу розглядають його як галузеве процесуальне право, відзначаючи, що саме нормами процесуального права вре-

гульовано механізм його реалізації. На нашу думку, більш повною мірою відображає сутність права на судовий захист позиції представників третього підходу [9, с. 12; 10, с. 31], за яким воно має і матеріально-правовий (право на задоволення вимог з метою захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного матеріального права) та процесуально-правовий (як право на звернення до судових органів з метою ініціювання власне судового процесу) зміст.

Крім того, право на судовий захист є суб'єктивним правом, а не обов'язком особи, про що свідчить і аналіз статті 20 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України). Такий підхід підтримується у працях багатьох науковців [6, с. 52; 10, с. 88; 11, с. 332]. Так, Ю. І. Полюк визначає право на судовий захист як «самостійне суб'єктивне конституційне право, яке характеризується гарантованою можливістю особи вчиняти юридично значимі активні процесуальні дії в разі посягання іншою особою на її права, свободи та інтереси шляхом звернення до суду, з метою отримання належного захисту, забезпечення та реалізація якого є обов'язком держави», відносячи до його змісту правомочності особи вимагати від держави прийняття і вдосконалення цивільного процесуального законодавства з метою безперешкодної реалізації права на звернення до суду за захистом; наділення її цивільною процесуальною правоздатністю та дієздатністю, з метою вчинення активних процесуальних дій, створення системи судових органів, у відповідних ланках за допомогою яких особа, в разі прояву інтересу до судового захисту, зможе здійснити своє процесуальне право на звернення до суду та інші, передбачені законом, права [6, с. 52].

Щодо розуміння права на судовий захист як права на звернення до суду. Слід сказати, що в юридичній літературі висловлюються позиції стосовно того, що це право є проявом процесуальної правоздатності і виникає одночасно з нею, однак такі твердження видаються дискусійними і потребують додаткової аргументації.

Оскільки цивільна процесуальна правоздатність є за своєю суттю абстрактною можливістю і юридичною властивістю суб'єкта мати цивільні процесуальні права та обов'язки, право на звернення до суду за захистом прав має розглядатися як суб'єктивне право, оскільки воно має конкретний зміст та зв'язок з особою.

На нашу думку, Ю. І. Полюк доходить до правильного висновку, стверджуючи, що «право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав – це суб'єктивне цивільне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами цивільного процесуального законодавства та здійснюється через активні процесуальні дії управомоченої особи, що направлені на відкриття провадження у цивільній справі» [6]. Таким чином отримуємо

можливість розмежування права на судовий захист як конституційного права і права на звернення до суду за захистом порушених прав як цивільного процесуального права.

Тут маємо відмітити наявність певної дихотомії у розумінні права на судовий захист. Зважаючи на вищезазначене та базуючись на позиції, що право на судовий захист має закріплений у статті 16 ЦК України матеріально-правовий зміст (право на задоволення вимог з метою захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного матеріального права). Разом з тим, право на судовий захист має також і процесуально-правовий зміст (як право на звернення до судових органів з метою ініціювання власне судового процесу), закріплений у ст. 4 ЦПК України.

Вважаємо, що доцільно розглядати право на звернення до суду за захистом складовою права на судовий захист, тобто його правомочністю, зберігаючи при цьому формулювання «право на звернення до суду за захистом».

Згадане нами вище розуміння права на судовий захист як права на пред'явлення позову має спільні ознаки із правом на звернення до суду за захистом, але ці поняття не можуть бути ототожені, оскільки:

– право на звернення до суду існує та може бути реалізоване не тільки в межах позовного провадження, а й в окремому та наказному порядку, тоді коли право на пред'явлення позову зумовлюється виключно позовним провадженням. Так, слід погодитися із ще достатньо давно висловленою відомим вченим М. Й. Штефаном думкою про те, що позов у вузькому розумінні є ніщо інше як цивільний процесуальний засіб, яким забезпечується реалізація права на звернення до суду з метою здійснення правосуддя у цивільних справах. Тому цілком виправданим є твердження про те, що право на пред'явлення позову є складовою частиною передбаченого права кожної заінтересованої особи на звернення до суду за захистом [12, с. 332; 13, с. 320];

– право на пред'явлення позову існує та реалізується тільки в межах суду першої інстанції, у той час як право на звернення до суду не вичерпується зверненням до суду першої інстанції, оскільки поширюється на кожну ланку інстанційної структури судової системи України (п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції [1]);

– процесуальною формою реалізації права на пред'явлення позову виступає тільки позовна заява, тоді як право на звернення до суду реалізується шляхом подання як позовної заяви (позовне провадження), так і заяви (наказне, окреме провадження, про перегляд судового рішення чи ухвали за новоявленими та винятковими обставинами) та скарги (апеляційний перегляд та касаційне оскарження);

– право на звернення до суду за захистом ширше, ніж право на пред'явлення позову, оскільки включає в себе декілька

правомочностей, серед яких право на пред'явлення позову є тільки одним із варіантів реалізації права на судовий захист [6, с. 60–61].

Нарешті, маємо з приводу порушеної проблеми відзначити, що поширення формулювань «право на суд» та «право на доступ до суду» пов'язується із передбаченим у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року правом на справедливий суд, в якому, якщо перевести з англійської – *right to a fair trial* – останнє має перекладатися саме як судовий розгляд, тобто право на справедливий судовий розгляд. Крім того, як зазначає Т. А. Цувіна, право на справедливий судовий розгляд може інтерпретуватися як доступність правосуддя, пропонуючи тлумачити ч. 1 ст. 6 згаданої Конвенції як право на суд, що має процедурні та інституціональні аспекти [14], а право на доступ до суду як можливість ініціації цивільного процесу [15, с. 5]. Цікаву думку висловила Н. І. Севастьянова, яка розглядає право на доступ до суду не тільки як самостійне право, але й як гарантію захисту інших прав [16, с. 10].

Визначаючи сутність та значення права на справедливий суд, ЄСПЛ у своєму рішенні по справі «Golder v. the United Kingdom» (Голдер проти Сполученого Королівства) висловив позицію, що «право на суд» слід розглядати разом із «правом на доступ до суду», тобто правом звертатися до суду, оскільки вони виступають як єдине ціле [17]. Отже, у тексті зазначеного рішення «право на суд» та «право на доступ до суду» розглядаються як рівнозначні тісно взаємопов'язані правові категорії, які не є тотожними і не є підпорядкованими одне одному.

У такому разі слід погодитися з Ю. І. Полюк у тому, що основною складовою права на суд є право на доступ до суду у такому розумінні: особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішенні певної проблеми, а з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права. При цьому, таке право за своєю природою вимагає державного регулювання з метою протидії його зловживанню та забезпечення належного та ефективного використання. Таким чином, можемо погодитися із висновком про те, що на рівні національного законодавства змісту «право на доступ до суду» відповідає «право на звернення до суду за захистом» [6, с. 67].

Проаналізувавши наявні в юридичній літературі формулювання права на судовий захист, вважаємо, що це право є самостійним суб'єктив-

ним правом особи, яке має матеріально-правовий та процесуально-правовий зміст і є правом особи на задоволення вимог захисту її порушених, оспорюваних або невизнаних матеріальних прав судом та реалізується шляхом звернення до суду задля ініціювання судового розгляду. Категорії «право на доступ до суду», «право на суд», «право на пред'явлення позову» та «право на звернення до суду за захистом» можна розглядати як складові (правомочності) права на судовий захист, які відображають його процесуально-правовий зміст.

У свою чергу, судовий захист суб'єктивних цивільних прав – це врегульована нормами чинного законодавства юрисдикційна форма захисту суб'єктивних цивільних прав, що полягає у діяльності суду зі справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, який ініціюється суб'єктом цивільних матеріальних прав шляхом звернення до суду за допомогою встановлених чинним законодавством засобів, метою якого є задоволення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних матеріальних суб'єктивних цивільних прав суб'єкта звернення або інших осіб.

Можемо тут погодитися із твердженням Л. В. Діденко щодо переваг судового захисту, якими є наступні положення: 1) обов'язковий характер рішень суду щодо вирішення спору; 2) судовий захист поширюється на необмежене коло осіб; 3) захист здійснює спеціальний орган – суд, створений тільки для розгляду спорів про право; 4) чітко розроблена процедура встановлення й перевірки фактичних обставин і ухвалення рішення; 5) захист здійснюють кваліфіковані спеціалісти – неупереджені судді [18].

Судовий захист прав має і певні недоліки, у числі яких треба назвати такі: 1) довготривалість розгляду спору; 2) рішення, що приймає суд, може не задовольняти вимоги сторін; 3) судовий процес може бути емоційно та фінансово затратним [18].

На завершення відмітимо, що судовий захист цивільних прав реалізується через способи захисту, тобто матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на порушника [19].

Визначені законодавством формальні вимоги щодо судового захисту прав є також і гарантіями реалізації прав фізичних і юридичних осіб, створюють необхідні основи забезпечення правового порядку та стабільності суспільного життя.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124

- Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Білоусов Ю.В. Строк звернення до суду як передумова права на судовий захист у справах адміністративної юрисдикції. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 145–149.
6. Полюк Ю.І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2019. 224 с.
7. Полюк Ю.І. Правова природа права на звернення до суду в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 99–103.
8. Позовне провадження: монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, П.І. Радченко та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 552 с.
9. Фурса С.Я. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. Київ: Полігр. центр Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1999. 309 с.
10. Полюк Ю.І. Судова форма захисту цивільних прав як підґрунття для виникнення права на звернення до суду. *Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики»*. 2017. № 25. С. 29–32.
11. Погрібний С.О. Судовий захист цивільного права й інтересу як загальна засада цивільного законодавства. *Проблеми законності*. Харків, 2005. Вип. 73. С. 83–89.
12. Штефан М.Й. Цивільний процес: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 696 с.
13. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
14. Цувіна Т.А. Захист права на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку: практика Європейського суду з прав людини та досвід зарубіжних країн. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_8
15. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків., 2013. 20 с.
16. Севастьянова Н.І. Звернення до європейського суду з прав людини як реалізація права на правосуддя: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2011. 22 с.
17. Judgement in Case Of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). Strasbourg, 21 February 1975. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%5D%7D>
18. Діденко Л.В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 44–49.
19. Цивільне право України у двох частинах. Частина I : навчальний посібник / за заг. ред. проф. Кройтора В.А., доц. Кухвєрева О.Є., доц. Ткалича М.О. Запоріжжя, 2016. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10201/Tsyvilne%20pravo%20Ukrainy_1_Navch%20posib_Kroitro_Kukhariev_Tkalych_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y